

K o n k u r s P T T K
Polska Naszych Dni.

Zarys historii społecznej opieki
na zabytkami m. T a r n o w a . .

O p r a c o w a ł
W i t o ł d G r y ł
T a r n ó w 1979

Zamiast wstępu.

Najlepiej zorganizowana i najlepiej działająca służba konserwatorska nie osiągnie pełni sukcesów w dziele zabezpieczania i zagospodarowania obiektów zabytkowych o ile nie korzysta z pomocy aktywu społecznego, zrzeszającego miłośników zabytków kultury materialnej. Niejednokrotnie społeczne zainteresowanie ideą opieki nad zabytkami wyprze-
dza administracyjne formy opieki sprawowanej przez terenowe władze konserwatorskie. I jeszcze jedna uwaga, na wstępie - działania społeczne na rzecz ochrony zabytków, nie da się omówić w oderwaniu od losów przedmiotu tego społecznego zainteresowania, a więc sukcesów w ratowaniu jak i nieuchronnych strat substancji zabytkowej.

Formy społecznej opieki nad zabytkami w XIX i z początkiem XX w.

O ile działalność różnych komitetów odnowy katedry czy drewnianych kościołków, n.p. kościółka pw Panny Marji na Burku, mieści się w kategoriach działań społecznych, to takie działania, na rzecz zabytkowych obiektów sakralnych datują się w Tarnowie od połowy XIX w. i były na ogół przeprowadzane z umiarem i poszanowaniem treści i substancji zabytkowej, czego przykładem jest katedra, w której, poza wieżą, z dzisiejszego punktu widzenia nie można nie zarzucić.

Również i lokalna, tarnowska XIX wieczna prasa, a zwłaszcza "Orzeł" i jego publicysta Józef Bereczkowski, prawie równo 100 lat temu, systematycznie rozpisywał się ~~sys~~ na temat starego omentarza, już wtedy doceniając i dostrzegając jego zabytkowe walory i postulując otoczenie należytą opieką tego obiektu. Po roku 1918 swojego rodzaju społecznym działaniem było gromadzenie zbiorów a następnie założenie, w 1927 roku, na wniosek emerytowanego prokuratora Józefa Jakubowskiego, Muzeum Miejskiego w Tarnowie, a po II wojnie światowej - zabezpieczanie podworskich i posanguszkowskich realiów, które weszły w skład Muzeum Państwowego, ale tu wkraczamy w dziedzinę muzealnictwa, która niechaj pozostanie domeną specjalistów, profesjonalistów i historyków sztuki. Pod społeczną działalność na rzecz ochrony zabytków możnaby podciągnąć niektóre poczynania Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Tarnowie, które w ramach swoich prac, wydało jeszcze w 1932 roku Józefa Edwarda Dutkiewicza - "Grobowce Rodziny Tarnowskich w kościele katedralnym w Tarnowie".

Formy społecznej opieki nad zabytkami w Polsce Ludowej.

Właściwą jednak działalność społeczną, we właściwej skali i rozmiarach w przedmiotowej dziedzinie podjął Społeczny Komitet Ochrony Zabytków /SKOZ/PTTK, Towarzystwo Opieki nad zabytkami m. Tarnowa/TOnZmT/i ogólny

nopolskie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, przyczym wymienione organizacje społeczne powstały już za czasów Polski Ludowej.

O tym, w jakim stanie znajdowały się nasze szacowne tarnowskie zabytki po zakończeniu działań wojennych, może świadczyć artykuł dr J.E. Dutkiewicza, zamieszczony przez nr 8/9 PTTKowskiego miesięcznika "ZIEMIA" z września 1958 roku/s. 11-13, w którym autor podał, że na Starym Mieście w Tarnowie - 15 obiektów zabytkowych rozebrano lub przeznaczono na rozbiórkę z uwagi na stan techniczny, 15 jest w stanie bezpośredniego zagrożenia, 52 obiekty są w opłakanym stanie, a w ich liczbie niektóre obiekty w stanie wtórnej ruiny. Odrzućmy te liczby do stanu obecnego - uratowano większość, a w każdym razie najwartościowsze pozycje jak np. Żydowska 20, Rynek 5, Rynek 21, Zakątna 8 i td. Obecnie w stanie zagrożenia znajduje się - przede wszystkim - dom przy ul. Kniewskiego 18, z głębokim traktem wzdłuż ul. Małe Schody/konieczny do utrzymania z uwagi na zarys ulicy. Artykuł podkreśla również, że w trudnych powojennych warunkach, akcja na rzecz ochrony zabytków nie cieszyła się zbyt wielką popularnością.

W omawianym stanie rzeczy należało stworzyć odpowiedni klimat dla dalszego zorganizowanego, społecznego działania na rzecz ochrony zabytków. Przejściową formą od statycznych do bardziej dynamicznych form działania, była Rada Społeczna d/s Kultury w Tarnowie, ul. Staszica 6, Fundusz Społeczny Ochrony Zabytków. Ciało to powstało przy Ref. Kultury PMRN i gromadziło fundusze na ratowanie zabytków, m.in. z dopłat 5 groszowych do biletów komunikacji miejskiej. Rada nie potrafiła jednak rozwinąć szerszej działalności, m.in. ze względu na mały skład osobowy.

Dopiero energiczna postawa niektórych światłych jednostek na terenie Tarnowa, którym nieobojętny był los coraz bardziej niszczących pamiątek przeszłości, artykuły prasowe oraz prelekcje, wygłaszane na jesieni 1955 roku w Domach Kultury M-7/dziś "Tamel"/Zakładów Mechanicznych i Zakładów Azotowych - spowodowały powołanie przez PMRN w Tarnowie, Społecznego Komitetu Ochrony Zabytków, dokonane dnia 11. II. 1956 roku, które mu kolejno przewodniczyli - mgr Zenon Musiał i prof. dr J.E. Dutkiewicz. SKOZ prowadził akcję propagowania piękna tarnowskich zabytków i konieczności roztoczenia nad nimi opieki, za pośrednictwem prasy lokalnej i radiowęzła, a nawet udało się "wskoczyć" na antenę Polskiego Radia, co było wtedy nielada sukcesem/audycja prof. dr J.E. Dutkiewicza i mgr inż. W. Gryla/. SKOZ zabiegał o środki materialne na cele konserwacji zabytkowej zabudowy, m.in. wydając widoki Tarnowa w szacie zimowej według artystycznej wizji inż. arch. Witolda Studnickiego, introweniując skutecznie w Min.

Kultury i Sztuki, u min. Kuryluka, min. Galińskiego, u v-min. Garsteckiego, wspólnie z PMRN w Krak. Grze Liczbowej "Lajkonik", w Wojew. Stowarzyszeniu Popierania Rozwoju Budownictwa Mieszkaniowego i Ochrony Zabytków oraz w SFOS-ie. SKOZ przyczynił się do odnowienia i uruchomienia zegara ratuszowego i pomnika Rufina Piotrowskiego, żołnierza korpusu Dworkowego i autora pamiętników. SKOZ wystąpił z propozycją odgruzowania murów miejskich przy ul. Kniewskiego/d. Bernardyńskiej, zabezpieczenia "bimy" na Pl. Rybnym oraz powierzenia funkcji konserwatora miejskiego inż. arch. B. Kulce. Działalność SKOZ zyskała uznanie PMRN, czego dowodem była Uchwała MRN nr 10/IV/58 z dnia 24 stycznia 1958 roku, w której pozytywnie oceniono prace SKOZ i wyrażono jego działaczom podziękowanie. Wśród założycieli i aktywistów SKOZ wymienić wypada szereg nazwisk, trwale już związanych z historią ratowania zabytków miasta jak dr. J. E. Dutkiewicza, dr. M. Barana, mgr P. Chrzanowskiej, J. Marcke'go, mgr. M. Zaprzęży, mgr Z. Musiała, inżynierów-architektów W. Ścigalskiego, W. Studnickiego, B. Kulkę, A. Zboińskiego, mgr M. Orłowicza, dr A. Kunisza, K. Stanka i wielu innych. Większość w-w stała się założycielami powołanego w grudniu 1958 roku Towarzystwa Opieki nad Zabytkami m. Tarnowa. Cele nowego towarzystwa ogniskowały się wokół następujących zagadnień:

- zbieranie i zapobieganie o środki finansowe na ochronę zabytków,
- czuwanie nad stanem zabytków, alarmowanie władz terenowych i konserwatorskich o naruszeniu stanu zabytków,
- opiniowanie zakresu remontów, udział w typowaniu obiektów do remontu, czuwanie nad jego przebiegiem i zgodnością wykonawstwa z dokumentacją,
- prowadzenie niektórych prac z zakresu ochrony zabytków,
- propagowanie i popularyzowanie piękna tarnowskich zabytków.

W uzgodnieniu z Konserwatorem Wojewódzkim w Krakowie i PMRN w Tarnowie Towarzystwo, wspólnie z Polskim Towarzystwem Archeologicznym, Oddz. w Krakowie, ^{ponadto} następujące prace badawcze:

- w latach 1960 - 1961, wykopaliska i cz. rekonstrukcję na Pl. Rybnym,
  - w latach 1963 - 1969, wykopaliska i prace zabezp. na Górze Marcina,
  - w roku 1964 - wykopaliska w ratuszu i zewnątrz ratusza,
  - w latach 1961 - 1969, prace inwentaryzacyjne na starym cmentarzu,
- Ponadto przeprowadzono następujące badania interwencyjne:
- dawnego cmentarza pobernardyńskiego od str. ul. Lwowskiej,
  - biegu pozostałości murów miejskich przy ul. Wałowej nr 3,
  - studni pobernardyńskiej przy ul. Szerokiej,
  - kościoła drewnianego pw św. Marcina, na górze tejże nazwy w Zawadzie

Wyniki w/w prac były częściowo publikowane w AAC oraz niektórych czasopismach zagranicznych/np jugosłowiańskich/Członkowie TOnZmT pomagali w zbieraniu tarnovianów bibliotekom tarnowskim oraz zbierali informacje o tarnovianach poza Tarnowem.

Doceniając należycie wartość i ilość zabytków Tarnowa i ziemi tarnowskiej - TOnZmT wystąpiło, za pośrednictwem władz terenowych, do Ministra Kultury i Sztuki o utworzenie stanowiska konserwatora okręgowego dla powiatów brzeskiego, dąbrowsko - tarnowskiego i tarnowskiego, co stało się precedensem i działaniem prekursorskim, które zostało zrealizowane podczas wprowadzania nowego podziału administracyjnego kraju.

Towarzystwo prowadziło również rejestr strat oraz przypadkowych odkryć, wspomnieć tylko należy, że natrafiono na fundamenty i rozległe założenia Bramy Krakowskiej i Filznieńskiej, na ślady zagadkowego budynku na flance Bramy Krakowskiej, sugerujące istnienie tu barbakanu, dalej liczne kanały lub chodniki podziemne, o dużym świetle, stwierdzono wzdłuż ulic Wałowej, Witosa/Targowej, Kapitałnej, Placu Bohaterów Getta. Napotkano na drewniany rurociąg zaopatrujący stare miasto w wodę z rejonu Lipia, wzdłuż ul. Goldhamera/dawna nazwa ulicy - Zdrojowa/. Napotkano ślady piwnic dawnego podcienia południowej strony rynku, nieczynne już studnie i dwupiętrowe piwnice oraz relikty dawnych cmentarzy przykościelnych.

W tym samym czasie, może z mniejszym rozgłosem, ale równie skutecznie realizowało zadania społecznej opieki nad zabytkami PTTK, Oddział Miejski w Tarnowie, którego Koło Przewodników oraz Komisja Opieki nad Zabytkami, a później działające te jednostki organizacyjne na szczeblu Zarządu Wojewódzkiego PTTK w Tarnowie - żywo interesowały się całokształtem problematyki zabytkowej, początkowo miasta, a następnie województwa. Z tego okresu wymienić należy nieodżałowanego Prezesa J. Moszczyńskiego, mgr inż. A. Zielińskiego, mgr P. Chrzanowską, inż. Cz. Chrzanowskiego, dr Z. Dutkiewicza, Kol. Kol. M. Olszowską, M. Mirkową, Wł. Frysztaka, oraz wielu, wielu innych. Konsekwencją wprowadzenia nowego podziału administracyjnego kraju było utworzenie w Tarnowie placówki Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, która powierzono mgr A. Krupińskiemu. Pod jego sprawnym i prężnym kierownictwem rozwinęła się operatywna służba konserwatorska, której działalność przynosi na codzień coraz wyraźniejsze efekty. W dziedzinie inspirowanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznej ochrony zabytków należy z uznaniem podkreślić powołanie, na wniosek Konserwatora, przez Wojewodę tarnowskiego - Rady Ochrony Dóbr Kultury oraz tarnowskiego Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami/TOnZ/. W tym wielkim procesie renesansu społecznej idei ochrony zabytków uczestniczy TOnZ, PTTK oraz

wszyscy zrzeszeni i niezrzeszeni, którym są drogie zabytki kultury materialnej naszego miasta i regionu.

W "świecie" zabytków zachodzą sterowane przez władze konserwatorskie procesy rewaloryzacyjne, odkrywanie nowych detali i obiektów zabytkowych, wykorzystywanie i adaptacja zabytków na cele użytkowe, pogłębianie wiedzy o zabytkach. W procesach tych - my społecznicy z pod znaku -TONZ i PTTK - jesteśmy nie tylko ich świadkami ale i czynnymi uczestnikami.

Zakończenie.

Niniejszy materiał został /pospiesznie/ przygotowany na spotkanie Społecznych Opiekunów Zabytków PTTK i TONZ województwa tarnowskiego, które odbyło się w dniach 20 - 21 października 1979 roku. W pierwszym dniu odbyło się spotkanie na zamku w Dębnie i dlatego, jeszcze kilka słów, poświęcono okazjonalnie przybyłym do zamku Społecznym Opiekunom Zabytków:

Drodzy Koledzy !

Kończąc to krótkie omówienie społecznego nurtu działania na rzecz opieki nad zabytkami, pragnę jednocześnie podkreślić, że Wasza tutaj obecność, w tej uroczej scenerii dębińskiego zamku, prawie wyczerpanej przez Panią Lidę Krupińską, no naturalnie i Jej Pana Małżonka, dowodzi nie tylko Waszego głębokiego zrozumienia ale i szczerego przywiązania, ciepłego, uczuciowego stosunku, z porywu serca - do szlachetnej idei społecznej ochrony zabytków. Niech to nasze wspólne, dzisiejsze i jutrzejsze spotkanie, przyniesie Wam dużo satysfakcji, niech dostarczy Wam miłych wrażeń i wspomnień, niech zachęci Was do dalszej wyteżonej pracy nad doskonaleniem i rozwijaniem, uznawanych przez nasze Ludowe Państwo - społecznych form opieki nad zabytkami przeszłości, opieki nad zabytkami kultury materialnej...
